

Сяргей Шапран

...я прагнуў толькі аднаго —
каб мяне пакінулі ў стакоі...

«А хто застанецца пры пяхоце?»

Старонкі кнігі «Васіль Быкаў. Гісторыя жыцця ў дакументах, публікацыях, успамінах, лістах»

50-годдзе Васіля Быкава адзначаецца ў 1974 г. не зусім так, як таго жадаюць яго сябры; сам юбіляр катэгарычна супраць любых урачыстасцяў, але ў Гарадзенскім абкаме настойваюць: трэба. Напярэдадні Аляксей Карпюк напіша віншавальны адрас:

17 чэрвеня 1974 г., Гродна
Д а р а г і В а с і л ь !!!

Вялікая моц таіцца ў раствору, які сцэмантаваў цагліны гэтага будынку. Але ж якімі, скажы, якімі маштабамі зьме-рыць тую магутную сілу Тваіх твораў, што паланілі мільёны душ рознага ўзросту і нацыянальнасцяў, прымушаюць біцца ў рытме Твайго шчодрата сэрца, лунаць сярод Тваіх вобра-заў ды жыць сярод Тваіх герояў? Вось чаму мы Цябе любім, шануем, паважаем і Табою ганарымся!

Ты — яркая ўспышка на шляху разьвіцця нашай нацыя-нальнай культуры і Табе, упартаму Зубру Гарадзеншчыны,

*Працяг.
Пачатак
у № 6 (25),
і №1-6 (26-31),
№1-2 (32-33).
Часопісны
варыянт.*

які піша так шчыра, хвалююча, аголенымі жыламі, — усенародная чэсьць і пашана!

У дзень Твайго паўвяковага Юбілею мы ўсе, тут сабраныя, перадаем вялікі дзякуй тым настаўнікам, што Цябе калісьці вучылі!

Нізкі паклон Тваім бацькам — цётцы Ганьне і дзядзьку Уладзіміру з далёкай вёскі Бычкі з-пад Ушачы, якія цябе нам далі такога!

Удзячнасьць і прызнаньне перадаем Твайму вернаму другу — жонцы, харошай і добрай Надзі, якая чвэрць стагоддзя дзеліць Твае радасьці і нягоды, бо так ужо вядзецца, што дарога сапраўднага таленту ўсыпана не аднымі ружамі ды пракладзена ня толькі сярод фанфар і юбілеяў!

Сынам Тваім жадаем быць вартымі свайго Бацькі!

А Табе, Васіль, жадаем захаваць сілы, бадзёрасьць і на бліжэйшага паўвека ды ўвесь час даваць нам прыемнасьць ганарыцца Табою — дык жа сей каштоўныя зёрны ды зьбірай буйныя плёны на ніве дасканаленьня душы савецкага чалавека, прынось славу нашаму гораду,

Прынёманшчыне!

Краіне!

Карпюк і Твае сябры¹

Прыгадваючы сьвяткаваньне быкаўскага юбілею, Валянцін Блакіт засьведчыць: «Шчыра кажучы, было вельмі цікава на свае вочы пабачыць, як адаптуецца ён да грамадскай увагі, да свайго заслужанага прызнаньня, парадавацца за яго. Ад хлопцаў даведаўся, што Быкаў, як толькі мог, упарціўся, адбіваўся ад грандыёзнага публічнага сьвяткаваньня, але не ўстаяў пад напорам абкаму, менскіх сяброў, а перш за ўсё Карпюка, які зрабіў сваёй вялікай саюзьніцай жонку Васіля Уладзіміравіча Надзею Андрэеўну.

Гэта быў першы ягоны выхад на такую агромістую аўдыторыю. Кідалася ў вочы, што ў вялізным з пазалотаю крэсьле, падобным на царскі ці каралеўскі трон, у якое ўсадзілі яго на сцэне, ды яшчэ пад уласным партрэтам, юбіляр пачувае сябе дужа няўтульна. Ён то здымаў, то навешваў акуляры, то вымаў, то зноў клаў у бакавую кішэню нейкія складзеныя напалалам паперкі.

Даклад Алеся Адамовіча, які сьпецыяльна прыехаў з Менску, каб расказаць гарадзенцам, хто такі Быкаў, Васіль Уладзіміравіч выслухаў даволі спакойна, нават абьякава, толькі сяды-тады, калі дакладчык даваў надта жужо нязвыкла-высокія, падобныя на лёсткі ацэнкі, круціўся на тым крэсьле, як на гарачай патэльні, усё больш змрачнюючы. А як пачаліся доўгія, падобныя на панегірыкі па нябожчыку, віншаваньні ад рабочага класу, калгаснага сялянства, працоўнай інтэлігенцыі, моладзі і студэнцтва, зачытваньне прывітальных адрасоў ад розных арганізацыяў і працоўных калектываў, панурьў галаву і глядзеў у адну кропку, уцягнуўшы шыю ў плечы, быццам яго ня славілі на ўсе лады, а лупцавалі бізунамі. Ну і калі прарэктар педінстытуту прафесар Барыс Фіх усім даў фору, заявіўшы пад апладысьменты залы, што ў Гродна, які ў Ясную Паляну да магілы Талстога, будуць езьдзіць пілігрымы з усяго сьвету, здалосся, што юбіляру хочацца залезці пад столік, які стаяў перад ім. Нарэшце больш чым двухгадзіннае выпрабаванне дыфірамамі скончылася і пад апладысьменты далі слова юбіляру. Неяк нязвыкла ссутуліўшыся, Васіль Уладзіміравіч падышоў да мікрафона, выняў з бакавой кішэні напісаны тэкст, здранцвелым голасам прачытаў першы абзац, мусіць, зразумеў, што гэта зусім ня тое, што трэба гаварыць у такой сітуацыі, адарваўся ад паперкі, склаў яе і сунуў у кішэню, падзякаваў прысутным за тое, што прыйшлі, казалі добрае слова, пакланіўся зале, — на тым і закончылася ўрачыстая частка...»².

¹ Хатні архіў А. Карпюка.

² Блакіт В. «З даўняй, гродзенскаю прыязнасцю...» // Наш Быкаў. Мн.: ГА БТ «Кніга», 2004. С. 91-92

У ліпені Быкаў будзе ўзнагароджаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сьцягу — за літаратурную дзейнасьць і ў сувязі з пяцідзесьцігоддзем з дня нараджэньня¹. «Да прэміяў усялякіх, пасадаў ён ставіўся спакойна. Усё-ткі час быў зусім іншы: адмаўляцца ад гэтага ўвогуле немагчыма было, а прымаць трэба. Калі яму далі нейкую чарговую вялікую ўзнагароду, я спытала яго, ці лёгка яму браць гэтыя ўзнагароды. А ён адказаў: «Мяне занадта доўга кармілі горкім — чаму я цяпер павінен адмаўляцца ад салодкага?» Хаця побач з такім салодкім у яго столькі гэтага горкага было! Нават невядома, што тут пераважала. Але Быкаў ведаў: усё, што яму даюць, ён заслужыў і заслужыў значна больш»².

Шмат хто з пісьменьнікаў разумее гэта. Так у 1975 г., падчас Усесаюзнай нарады «Неўміручы подзьвіг народу ў Вялікай Айчыннай вайне і савецкая літаратура», якая тры дні (27 лютага — 1 сакавіка) праходзіла ў Менску, Сяргей Баруздын сказаў: «...я думаю, што повторять не надо то, что было, — тех вещей, которых надо избегать по отношению к средним, глубоким, хорошим писателям, о которых спорят, а потом их долго-долго ругают, а потом они получают Государственную премию и ими начинают гордиться. (Аплодисменты.) Не надо повторять эти недостатки, и мы, наверное, будем ценить наиболее интересных, наиболее спорных, наиболее сложных писателей. А иногда занимаемся, простите, или беспорно бездарными или сложными писателями — типа Солженицына. Лучше бы этим не занимались, а лучше бы занимались Василием Быковым всерьез и премию ему [надо было] дать 5 лет назад! (Аплодисменты.)»³. Але Баруздыну запарэчыць Мікалай Грыбачоў: «...я хочу исправить, мне кажется, невольную оговорку С. А. Баруздина. Он сказал, имея ввиду Василя Быкова, что вначале у нас кричали, поносили Василя Быкова, а потом дали премию. Не иначе как оговоркой это истолковано быть не может. Я, член государственного комитета по Ленинским и Государственным премиям, хочу сказать нижеследующее: В. Быков очень талантливый писатель. Он совершенно заслуженно удостоен премии. Но получил он премию не за его произведение «Мертвым не больно», которое подвергалось критике, а за те произведения, которые были написаны с учетом этой критики [...]. «Быль молодцу не в укор». Я не хочу упрекать В. Быкова. В жизни и творчестве каждого писателя бывают периоды поисков и естественных ошибок. Слава тем писателям, которые умеют учиться на критике и учиться у жизни. Василь Быков это сделал, и это хорошо. Он был удостоен премии»⁴. «Зал «шикал», слушая эти слова...»⁵. У сваю чаргу Пімен Панчанка адзначыць: «Особо следует сказать о творчестве Василя Быкова. К нему пришло большое и заслуженное признание. [...] Я хотел бы на этом совещании подчеркнуть только гражданскую и эстетическую принципиальность нашего Василя Быкова. [...] Я думаю, что следует включать отрывки из романов и повестей таких писателей, как К. Симонов, Ю. Бондарев, В. Быков в книги для чтения самых маленьких. Поймут. И обязательно в программы по литературе для старшеклассников»⁶.

Другі дзень нарады адчыніць выступленьне Василя Быкава. Давід Сімановіч тады ж зробіць запіс: «Быков говорил: об окопной правде и масштабности охвата событий, право на существование имеет и то, и другое... Общую картину войны

¹ Указ Президиума Верховного Совета СССР от 28 июня 1974 г. / Справка о поощрениях и премиях Василя Быкова // Асабістая справа пісьменьніка Быкава В. У. Захоўваецца ў СБП.

² З успамінаў Д. Бічэль. Іду на твой голас / Успаміны Д. Бічэль апрац. І. Паўлёнак // День. 2003. 23 ліп.

³ БДАМЛіМ. Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 350, арк. 113. Стэнаграма.

⁴ БДАМЛіМ. Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 350, арк. 156. Стэнаграма.

⁵ Сімановіч Д. Витебский вокзал, или Вечерние прогулки через годы: Дневники. Мн.: Асобны, 2006. С. 157.

⁶ БДАМЛіМ. Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 350, арк. 105, 108. Стэнаграма.

можно создать только общими усилиями, не расталкивая и не подталкивая друг друга. Говорил о культе, который затормозил и развитие литературы... о правде!.. война многолика, подвиг разнообразен, различие опыта и таланта... Среди лучших произведений назвал «В окопах Сталинграда» В. Некрасова... [...]»¹. Пасьля і Валянцін Аскоцкі прыгадае: «Чем-чем, а принципами, какие исповедовал твердо и проводил неуклонно, Василь не поступался. На Всесоюзной конференции писателей и критиков [...] был один-единешенек, кто не убоился в полный голос назвать с трибуны запретное имя Виктора Некрасова, чьи книги, начиная со столичной «Ленинки», исчезли к тому времени из каталогов всех библиотек страны. Сановный президиум впал в шок. Кураторы из ЦК, союзного и республиканского, закулисно потребовали объяснений. Разговор, видимо, получился крутой. И этот, и последующий день конференции Василь досиживал в зале с видом уставшего, углубившегося в себя человека, который, однако, сделал свое дело — исполнил гражданский, литературный да и просто человеческий долг»². Між тым, прыгаваньне Быкавым «В окопах Сталинграда» В. Някрасава, які зусім нядаўна быў вымушаны эміграваць з СССР і быў пазбаўлены савецкага грамадзянства, будзе пасьля выкрэсьленае з тэксту стэнаграмы³.

Пра беларускага пісьменьніка гаварылі ўсе тры дні нарады. Вось яшчэ некалькі прыкладаў — Давід Кугульцінаў: «...я хотел бы коснуться творчества одного писателя — писателя, [судя] по тому, как вы ему аплодировали, любимого вами, — [...] Василя Быкова. (*Аплодисменты.*) Я читал все, что он написал, я читал и «Круглянский мост», и «Мертвым не больно», и «Сотников», и «Обелиск», и «Волчья стая», я читал все это потому, что он приковывал мое личное внимание, он был дорог мне лично, как читателю. Читая его произведения, я ощущал, что это мне знакомо, что это я знаю, что я знаю события, героев, о которых он говорит, и готов был на каждый суд критиков выступить объективным свидетелем того, что это правда, это действительно так! (*Аплодисменты.*) Но этого я не мог объяснить — почему и откуда это чувство во мне? [...] Оказывается, с Василем Быковым мы воевали вместе, и он, как художник, сумел создать произведения такой художественной правды, что я, не зная, что был рядом с ним в одной дивизии [...], что [те] же события знал, что и он, с помощью художественной правды сумел убедить меня в этом»⁴. Канстанцін Сіманаў: «Докладчик [...] сказал, что что-то и Симонов брал у поколения таких писателей, как Бондарев, Быков, Бакланов. Это действительно так. Опыт этого поколения, нравственный, жизненный, литературный, то, что они написали, то, на основе чего они написали, очень важен для старшего поколения писателей, прошедших войну, для младшего поколения [писателей], которые войну, может быть, не пережили. Дело не только в возрасте [...], а имеется разница в опыте войны, потому что в нашем сознании это фронтовое, условно, поколение писателей пришло с опытом непосредственного участия в войне, с опытом командиров рот и батарей, сержантов и солдат. Это необыкновенно важно и дорого для литературы и точности в изображении войны — стремление к правде в изображении войны, не грех у этого поколения поучиться и писателям старших и младших поколений, и тем, которые еще только думают стать писателями [...]»⁵.

Дарэчы, гаварыць на нарадзе пра Быкава, мяркуючы па ўсяму, збіраўся і Пётр Машэраў — у машынапісу тэзісаў яго прамовы ёсць такое месца: «Произведения, фиксировавшие внимание на отдельных негативных сторонах

¹ Симанович Д. Витебский вокзал, или Вечерние прогулки через годы. С. 157.

² Оскоцкий В. Через годы — через жизнь: Из воспоминаний о Василе Быкове. 2003. Рукопись.

³ БДАМЛІМ. Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 350, арк. 206. Стэнаграма.

⁴ Там жа, арк. 243-244. Стэнаграма.

⁵ Там жа, арк. 224-225. Стэнаграма.

событий военного времени (на неудачных боевых операциях, случившихся просчетах и ошибках), естественно, не могли не вызвать вопросов и даже возражений. Так подвергались критике отдельные произведения нашего талантливого, широко читаемого и известного писателя Василя Быкова. В полемической запальчивости мы были, возможно, в чем-то и не очень правы. Книги, повествующие об отдельных, пусть даже трагических эпизодах войны, видимо, нельзя рассматривать в отрыве от всей литературы о войне, в отрыве от авторской, гражданской, партийной концепции. Вряд ли нужно говорить о том, что на войне бывало всякое — и героическое, и трагическое, и акты мужества, и акты безрассудства, взлет человеческого духа и его падение. Но единственное, против чего мы возражали и будем возражать со всей страстью и непримиримостью, — против попыток дать искаженную картину того, что было пусть даже в самые сложные и горькие периоды военного лихолетья. Мы против любых тенденций дегероизации — к примеру, в обрисовке 1941 года, начального этапа войны, против спекулятивных рассуждений о неоправданно больших жертвах, роковых просчетах и т. п.»¹. Аднак у канчатковым варыяньце прамовы, які мяркуючы па ўсім, рыхтаваўся ўжо супрацоўнікамі апарата ЦК (на машынапісе «тэзісаў» пазнака П. Машэрава: «Тов. Смирнову Ю. П. и др. передаю для дальнейшей работы окончательно отработанный мною вариант развернутых тезисов выступления [...]»²), імя Васіля Быкава адсутнічае³.

Але што яшчэ датычыць 50-годдзя Васіля Быкава — менавіта ў гэтыя дні Чынгіз Айтматаў напіша адзін з самых праніклівых артыкулаў пра беларускага пісьменьніка, які пасья неаднойчы будзе цытавацца:

«Когда я читаю произведения Василя Быкова, когда я думаю о нем как о писателе, личности, я невольно вспоминаю его сверстников, тех, что ушли тогда по зимней дороге добывать трудную победу Родине, тех, которым в нынешнем году исполнилось бы по пятьдесят, как и Василию.

Я не могу отделаться от мысли, что судьба сберегла нам Василя Быкова, чтобы он, пройдя горнило войны, выстрадал сполна горькое лихолетье партизанской Белоруссии, сказал бы в послевоенной литературе свое сокровенное, неповторимое, преисполненное беспощадной правды и сыновней боли слово от имени всех тех, тогдашних восемнадцатилетних солдат, коим выпало, пожалуй, самое трудное — трагическая и героическая доля. Для них, не поживших еще на свете юношей, не утоливших еще неуемную жажду познаний, война на их жизненном пути с первых шагов явилась жестоким открытием мира, постижением сути добра и зла в глобальных, исторических событиях борьбы против фашизма. [...]

Кто не зачитывается сегодня прекрасными повестями Быкова? С виду эти повести — как солдаты, одетые в серые шинели. Они идут суровым, сомкнутым строем, как солдаты, эти быковские повести. Но с какой потрясающей силой, с каким откровением, с какой недюжинной силой таланта описаны в них жизнь, судьбы людей, незабываемые, тревожащие по сей день, заставляющие страдать, раздумывать, благодарить...

Да, благодарить за то, что судьба сберегла нам Василя Быкова, чтобы он жил и писал от имени целого поколения, от имени тех, что юнцами познали войну и возмужали духом с оружием в руках, для которых день жизни был равен веку жизни... [...]

Долгих лет тебе, Василь, неиссякаемого таланта!»⁴.

...Гэты факт, што Быкава ня толькі цкуюць, але пры гэтым друкуюць, а пасья

¹ НА РБ. Ф. 528, воп. 1, адз. зах. 148, арк. 65—66.

² Там жа, арк. 49.

³ Там жа, арк. 37-38.

⁴ Литературная газета. 1974. 26 июня.

яшчэ і ўсяляк узнагароджваюць, Аляксей Пяткевіч назаве «дзіўнай савецкай рэчаіснасцю» і, здаецца, справядліва дадасць: «Я думаю, што нельга было бяз гэтага: каб ён знаходзіўся тут пад уціскам, дык яго з большай цікавасцю ўспрымалі б на Захадзе»¹. Сам жа Васіль Уладзіміравіч пісаў: «Пасьяла шматгадовай лупцоўкі бізуном да Быкава было вырашана прымяніць пернік. Я, канешне, пра тое ня ведаў: літаратурныя начальнікі ўмелі хаваць партыйныя таямніцы. Нават тыя з іх, што ўвогуле дабражадана ставіліся да мяне. [...]

Пасьяла перажытага ў літаратуры тая прэмія неяк ня надта ўзрушыла, хаця, вядома, я стаўся абнадзеены — можа, цяпер адчэпяцца? Вядома, я не разьлічваў, што ўжо цяпер мне будзе дазволена пісаць усё і так, як я захачу, дык ўсё ж... Праўда, Адамовіч з ягоным сарказмам сказаў, што цяпер сам не захочаш дражніць гусака, будзеш памяркоўней, бо прайшоў вывучку. Можа, і так. Як заўжды ў такіх выпадках, прэмія парадавала сяброў, але і прыбавіла зайздроснікаў — таксама з ліку сяброў. [...]

Тады ж ці крыху раней адпалі некаторыя з выдавецкіх праблемаў — у Менску запланавалі і выдалі чатырохтомны збор твораў², хаця і не ўключылі ў яго «адыёзныя» аповесці — «Мёртвым не баліць» і «Круглянскі мост». Мусіць, каб ня надта фанабэрыўся свежасьпечаны лаўрэат³.

Якім жа менавіта чынам рыхтаваўся той двухтомнік, сёння можна хай і прыблізна, але ўявіць па лістах Быкава да рэдактара выдавецтва «Мастацкая літаратура» Алесь Бачылы. Так, у пісьме ад 21 сакавіка 1973 г. Быкаў пісаў: «Амаль усе творы пойдучь з ранейшых выданняў (выдавецтва «Беларусь») за выключэннем трох апавяданняў, надрукаваных у газетах петытам, таму іх прадстаўляю ў рукапісах (гэта каля 1 аркуша)»⁴. 2 мая 1973 г.: «Шаноўны Алесь Мікалаевіч!

Сёння атрымаў Ваша ня надта для мяне вясёлае пісьмо. «Праклятай вышыні», сапраўды, я раней не заяўляў і яе ў прасьпекце няма. На ёй я не настойваю. У першы том замест яе можна паставіць «Зраду».

Але «Круглянскі мост» я заяўляў, і на яго мне далі згоду Ткачоў і Хомчанка⁵. Значыцца, цяпер ужо задні ход. Але я таксама ня хлопчык і не пачатковец. Я не прасіў аб двухтомніку. Іншыя ў свае 50 год выдалі шматтомныя зборы твораў. А Быкаву не дадуць выдаць жалкія дзьве кніжкі.

Алесь Мікалаевіч! Калі «Круглянскі мост» і «Праклятую вышыню» ня пусьцяць, паведаміце адразу. Я прыеду і забяру расклейку абодвух тамоў. Перавыдаць старыя рэчы, каб на іх рабіла бізнэс выдавецтва, і атрымліваць за іх капейкі я не хачу. Абыдуся без двухтомніка.

З павагай *В. Быкаў*⁶.

А праз два тыдні, 16 мая, паведаміць: «З «Праклятай вышыняй» я сёе-тое зрабіў, каб можна было спаслацца на тое, што аўтар перапрацаваў аповесць. Пульку не забівае Грыневіч, яе забірае з сабой Ванін, які адпраўляецца ў разьведку. Перайначыў канцоўку, дзе зьяўляецца і Пулька, якую забіваюць немцы. Васюкоў распачынае з імі перастрэлку, далейшы лёс яго недаказаны.

Цяпер я мяркую так. Калі зьнімуць «Круглянскі мост» (да АТК [А. Т. Кузьміна.

¹ Усё пачыналася ў Гродне / Інт. І. Чарняўкі з А. Пяткевічам // *День*. 2003. 23 ліп.

² У сапраўднасці двухтомны.

³ Быкаў В. *Доўгая дарога дадому*. Мн.: ГА БТ «Кніга», 2003. С. 346—347.

⁴ БДАМЛІМ. Ф. 323, воп. 1, адз. зах. 167, арк. 1.

⁵ М. Ткачоў — дырэктар выдавецтва «Мастацкая літаратура», В. Хомчанка — загадчык рэдакцыі перавыданняў.

⁶ БДАМЛІМ. Ф. 323, воп. 1, адз. зах. 167, арк. 2.

⁷ БДАМЛІМ. Ф. 323, воп. 1, адз. зах. 167, арк. 3, 3 ад.

— С. Ш.] я зьявртацца ня буду), тады ў першы том трэба уставіць «Здраду», якую дасылаю. А «Праклятая вышыня» пяройдзе у другі том. [...]

Калі ж не дадуць і «Праклятую вышыню» тады я ня ведаю. Тады няма чаго і выдаваць. Тады ўжо я, мабыць, напэўна адмоўлюся ад выданьня»⁷.

І апошні быкаўскі ліст, ад 9 чэрвеня 1973 г.:

«Дарагі Алесь Мікалаевіч!

Атрымаў Ваша ня дужа для мяне радаснае пісьмо. Што ж! Не прывыкаць...

Дасылаю 5 аркушаў апавяданьняў. Пастаўце іх у такім парадку, напэўна, у канцы тома. Паводле майго падліку, у ім будзе 24,5 арк[ушаў]. Што і трэба»¹.

У сувязі з гэтым Быкаў напіша ў лісьце да Валянціна Аскоцкага: «Мысль твоя о сборнике Быкова-критика весьма лестная, но какой же будет его издавать-то? Нет, с этим я подожду до лучших времен, если они когда-нибудь наступят. Вот в Минске к будущему году сдал двухтомник, из которого мне повыкидывали все, о чем когда-то хоть кем-нибудь было сказано неодобрительное слово. Поэтому ни «Мерт. не б», ни «Атака», ни «Круглянский мост» туда не вошли. А чтобы я не очень разбежался с рассказами, подрезали объем 25 л. на том. Вот так! Обидно немного как вспомнишь, что другим у нас к их 50-летию издавали Собрания сочинений, куда включили все, вплоть до заявлений в Литфонд и докладов на разных заседаниях. Но я не кто-то и обижаться мне не годится»².

А ў хуткім часе Быкава запрасяць у абласны КДБ, каб «распавесьці гродзенскім чэкістам пра тое, што напісаў, над чым працуе зараз?» «Прыдушыўшы прыкрасьць», Васіль Уладзіміравіч згаджаецца. Ужо потым новы начальнік Гарадзенскага КДБ гаворыць яму, «што ў папярэднія гады былі дапушчаныя некаторыя памылкі ў адносінах да творчай інтэлігенцыі, у тым ліку і ў Горадні. Цяпер тыя памылкі належыць выправіць. Чэкісты маюць намер наладзіць рэгулярныя зносіны з мясцовымі літаратарамі [...]». Але той новы начальнік хутка сканае. «Ягоны план знаёмства з мясцовымі літаратарамі павіснуў у паветры»³.

Праўда, праз дзесяцігоддзі ў друку зьявляцца меркаваньні, якія быццам бы растлумачаць, чаму ў 1974 г. Быкаў атрымаў адну з вышэйшых дзяржаўных узнагародаў: «Чтобы удержать талантливого писателя на своем уровне, чтобы привязать его к официальной шкале ценностей, чтобы выдать из строптивца хоть слово благодарности и тем унижить, власть в 1974 году, к пятидесятилетию со дня рождения, дала Быкову Государственную премию СССР. Наградила за то же самое, за что уничтожала?»

В награжденной повести «Дожить до рассвета» раненый лейтенант Ивановский лежит на дороге с последней гранатой, хочет подорвать вражескую машину с генералом, но видит конного обозника, думает последнее: «Вот он и дождался рассвета и встретил на дороге немцев! Все кончалось так нелепо, подло и бездарно, как ни в коем случае не должно было кончаться». Точно и жестко, как на войне. Щемящая тоска о жизни. Правда места и момента. Подлинный талант. Но талант партия не награждала. Если бы повесть завершилась «бездарной» смертью лейтенанта, не видать писателю почестей.

А повесть и не завершилась. Лейтенант Ивановский подорвал себя и «всего лишь» обозника, но успел подумать вот что: «Да, он исчезнет... Но останутся жить другие. Они победят, им восстановливать эту зеленую счастливую землю, дышать на полную грудь. И любить». Прежде чем погибнуть, лейтенант стал публицистом-патриотом. По воле Быкова-политика, который, увы, не чета Быко-

¹ БДАМЛіМ. Ф. 323, воп. 1, адз. зах. 167, арк. 4.

² 3 ліста ад 12 жн. 1973 г. Галоўнае архіўнае ўпраўленьне г. Масквы, ЦМАМАЗ.

³ Быкаў В. Доўгая дарога дадому. С. 365-366.

⁴ Козловіч А. Васіль Быков. Четвертый белфронт разбит // Свободные новости. 2000. 18-25 февр.

ву-пісателю, но достоин госпоощрения. Автор удушил своего героя ложной фразой, взятой из позднейшего времени, из политпроса»⁴.

Між тым Барыс Клейн прыгавдаў, што яшчэ падчас пасяджэння ў гарадзенскім Палацы тэкстыльшчыкаў (з выпадку 50-годдзя В. Быкава), «калі аціхлі афіцыйныя віншаванні, з групы «кіруючых» гасьцей яскрава пачулася: «Як воўка ні кармі, ён усё ў лес глядзіць»¹...

У 1974 г. друкуецца «Воўчая зграя» — у «Маладосці» (№ 7) і ў «Новом мире» (№ 7; пераклад аўтара). Аўтар у лісьце да Пімена Панчанкі яшчэ ў жніўні 1974 году наступным чынам характарызаваў свой твор: «Вядома, аповесьць без асаблівай сацыяльнасьці, без якіх адкрыцьцяў характараў, — але я проста хацеў унавіць кавалчак партызанскай рэчаіснасьці ва ўсёй яе складанасьці. Ну і, канешне, здабыць з яе нейкі сэнавы корань, хоць ён і ня дужа значны і ня дужа новы, але, як мне думаецца, не фальшывы. Каму ня хочацца, каб яго дзеці былі ня горшыя за яго, — у ягоным, вядома, разуменьні. Так і напісаў»². Дарэчы пасьля Пімен Емяльянавіч прызнаецца: «Я вельмі люблю гэтую аповесьць «Воўчая зграя». Можна, таму, што ў нечалавечых умовах выяўляецца такая высокая чалавечнасьць: узаемавыручка, самаахвярнасьць і дабрыня герояў Быкава»³.

Трэба думаць, працоўная назва аповесьці была — «Месячнай ноччу». Яшчэ 10 студзеня 1973 г. Быкаў пісаў у заяўцы дырэктару выдавецтва «Мастацкая літаратура»: «Прашу уключыць у план выданьня на 1975 год маю новую кнігу прозы пад назвай «Месячнай ноччу» ў складзе дзвюх новых аповесьцей, напісаных на матэрыяле мінулай вайны»⁴. А 28 кастрычніка ў анатацыі напіша: «Кніга — адна аповесьць памерам 10 аркушаў, напісаная на тэму вайны. У цэнтры падзеі — трое партызанаў, якія, ратуючы параненых сваіх сяброў, трапляюць у складаную сітуацыю і праяўляюць вялікі савецкі патрыятызм, мужнасьць і майстэрства. У часе лютае бойкі з немцамі большасьць з іх гіне, але партызан Ляўчук, намогшыся на амаль немагчымае, ратуе маладога хлопчыка, якому яшчэ жыць і які пасьля будзе усё жыцьцё дзякаваць свайму выратоўцу.

Аповесьць будзе здадзеная щ II квартале 74 г.»⁵.

Пазьнейшы варыянт назвы ў перакладзе на рускую мову будзе гучаць ужо «От всей волчьей стаи» — менавіта так пазначана аўтарам на машынапісе аповесьці⁶. З гэтым творам будзе звязаная адна гісторыя, якая красамоўна сьведчыць аб чалавечых якасьцях Быкава. Мікалай Матукоўскі распавядаў: «Прачытаў «Воўчую згראю» ў рукапісе і загарэўся амаль фантастычнай для газетчыка ідэяй — надрукаваць аповесьць хоць бы ў скарочаным выглядзе ў «Известиях». Васіль з самага пачатку ня верыў у гэтую, як ён казаў, «авантуру». Атрымаўшы з рэдакцыі кароценькую тэлетайпаграму «Аповесьць задалі ў набор», я са спакойнай душой паехаў адпачываць у Крым. Напасьледак паказаў тэлетайпаграму Васілю, пакпіў з яго песімізму. Ён не здаваўся: убачу аповесьць у газеце, тады паверу.

Пярун ляснуў па галаве на трэці дзень майго бестурботнага знаходжаньня на беразе сонечнага Місхору. Ляснуў тэрміновай і абсурднай тэлеграмай з рэдакцыі: «Васіль Быкаў спецыяльнай тэлеграмай на імя галоўнага рэдактара забараніў публікацыю аповесьці на старонках газеты. Што рабіць? Мамлееў».

Мора, неба, сонца, бесклапотны спакой — усё адразу ўшчэнт. Вярэдзіла пытаць: што ж ўсё-такі здарылася? Тры дні не знаходжу сабе месца і «дзяжуру» на

¹ Клейн Б. Недагаворанае: Разьдзелы з успамінаў // Дзеяслоў. 2004. № 10 (3). С. 194.

² «Бачу Вас побач...»: Лісты Васіля Быкава да Пімена Панчанкі // Польша. 2001. № 8. С. 162.

³ Панчанка П. Подзвіг Васіля Быкава // Літаратура і мастацтва. 1984. 15 чэрв.

⁴ БДАМЛІМ. Ф. 120, воп. 2, адз. зах. 8, арк. 24.

⁵ БДАМЛІМ. Ф. 120, воп. 2, адз. зах. 8, арк. 24 ад.

⁶ БДАМЛІМ. Ф. 165, воп. 2, адз. зах. 56, арк. 1, 2.

пошце, спрабуючы злавіць Васіля па тэлефоне. Калі ўдалося, першае ж пытаньне:

— Васіль, што ў цябе здарылася?

— У мяне? Нічога...

— Чаму ты забараніў публікацыю «Воўчай зграі»?

Пачынае зьбянтэжана тлумачыць:

— Ня трэба гэтага рабіць...

— Чаму?! Ты разумееш, што такое ўрадавая газета? Тыраж — шэсьць мільёнаў, чытачоў — самае малое дваццаць мільёнаў!

— Вось-вось... Дваццаць мільёнаў падумаюць пра мяне, што я шукаю газетную рэкламу. Дваццаць мільёнаў будуць думаць — а чаму іменна ён? Хіба ён самы лепшы пісьменьнік? Хіба аповесьць яго такі ўжо шэдэўр, што яе трэба публікаваць ажно ва ўрадавай газеце?

На трэці дзень пасья гэтай гаворкі я ўжо бачыў, як увесь пляж Місхора — тысячы людзей — чыталі нумар «Известий» з пачаткам «Воўчай зграі». Мой калега з Японіі паведаміў, што гурткі і курсы па вывучэньні рускай мовы перазьнялі ксераксам нумары «Известий» з аповесьцю «Воўчая зграя» і па ёй вывучаюць мову¹.

У 1975 г. зноў жа ў «Маладосці» (№ 11, 12) зьяўляецца аповесьць «Яго батальён» (1975), працу над якой, згодна з паметай на апошнім аркушы машынапісу, Быкаў скончыў 6 жніўня 1975 г.². Ён пісаў В. Аскоцкаму: «А у мяня эта осень совпала еще и с публикацией повести, что тоже не принесло бодрости. По всей видимости, повесть получилась малоудачная, во всяком случае, трудная для прохождения, два месяца в «Маладосці» ее обстругивают и все еще не подписали, хотя уже проходят все сроки (идет в №№ 11, 12). Остались рожки да ножки от первоначально написанного. Не знаю, что получится в «Современнике», хотя редакция отнеслась оч[ень] хорошо, но как еще посмотрит цензура»³.

У часопісе «Наш современник» аповесьць будзе надрукаваная ў 1976 г. (№1; пераклад аўтара). Напярэдадні Быкаў напіша Алесю Адамовічу: «Посылаю свою новую повесть — будет время и настроение — почитай. В ней нет ничего особенного, так, два дня войны, но в белорусском варианте ее дочиста выпотрошили, и мне не хотелось бы, чтобы ты читал по «Маладосці». Лучше прочитай в переводе. Хотя и тут не убереглось кое-что — красные поправки — это литовские изъятия при подписи в свет. Но редакция и редаKTypa отнеслась благородно, спасибо им»⁴. І ў лисьце да Лазара Лазарава зноў жа выкажацца наконт публікацыі аповесьці ў «Маладосці»: «Хотя, конечно, я понимаю, что мудрено ей понравиться в таком виде — обжато и обскубанно — ведь несколько месяцев только тем и занимались, что приглаживали и подрезали все, что, разумеется, самое важное. Потому вот так и получается, что хочешь и ждешь напечатания, а напечататься и видишь, что радоваться нечему. И винить-то некого: все хорошие ребята и никто тебе зла не хотел»⁵. І ў іншы раз напіша В. Аскоцкаму: «Его батальон» — пара слов о пехоте, которой досталось больше других в этой войне и о которой написано меньше других. Произошло это, по всей видимости, оттого, что она не имела своих литераторов, равных, скажем, Бакланову или Бондареву, вышедших из артиллерии, ее литадвокаты остались в земле. И вот я, которому довелось-таки

¹ Матукоўскі М. Чалавек — гэта ўчынкi // Літаратура і мастацтва. 1984. 29 чэрв. «Воўчая зграя» друкавалася ў «Известиях» з 6-га па 16 ліпеня 1974 г. (пер. аўтара).

² БДАМЛіМ. Ф. 37, воп. 1, адз. зах. 521, арк. 155.

³ 3 ліста ад 21 лістап. 1975 г. Галоўнае архіўнае ўпраўленне г. Масквы, ЦМАМАЗ.

⁴ 3 ліста ад 16 снеж. 1975 г. Хатні архіў А. Адамовіча.

⁵ 3 ліста без даты. Хатні архіў Л. Лазарава.

повоеваць в пехоте и который на своей шкуре знает, что это такое, я давно чувствовал свой долг, не мудрствуя лукаво, поведать несколько слов правды, как это было. И я не заботился в данном случае, как это будет воспринято (мог по опыту догадываться, как это будет воспринято) критиками и начальством, я должен был это сделать, чтобы освободить свою совесть. И я это сделал. Наверно, надо было сделать изящнее, не торопиться с публикацией и пр. Все это, по-видимому, правильно. Поэтому и та языковая шероховатость. Наверно, там этих шероховатостей побольше, чем ты обнаружил... Впрочем, их у меня всегда хватало...»¹.

Дарэчы, некаторыя крытыкі і літаратары будуць упікаць аўтара за фінал аповесці, які не адпавядае ўсяму настрою твору. Так, напрыклад, Алесь Савіцкі падчас пасяджэння рэдкалегіі часопісу «Малодосць» 25 сьнежня 1975 г. скажа: «Аповесць Быкава. Калі я прачытаў першую частку, то задумаўся — зноў паўтор, зноў вышыня, той жа дурны камандзір, і нават той жа сабака. Але калі я прачытаў №12, то ўсё гэта адступіла. Я ўцягнуўся ва ўнутраны сьвет гэтага Валошына. Батальныя сцэны выпісаныя вельмі здорава. Такія тонкія дэталі вайны! Іх можа даць толькі той, хто пражыў жыццём вайны.

Я думаю, што запіска з архіву — даніна нейкаму фактычнаму фармалізму, уберагчы сябе ад магчымых папрокаў. Валошын — ужо ён камандуе палком! Прачытаеш пра ўсю гэтую кроў, пра вышыню, і раптам гэты непатрэбны давесак! Як мяса ў магазіне ў цалафане!»². Але справа ў тым, што «Даведкі з архіву» ў ранейшым варыянце твору не было — яна, як сьведчыць Генадзь Бураўкін, які ў той час быў рэдактарам «Малодосці», была выдуманая для таго, каб праціснуць аповесць у друк — каб менш чаплялася цензура...

У гэты ж час творы Быкава вельмі ахвотна экранізуюць і ставяць у тэатрах усёй вялікай савецкай краіны. Так, у 1974 г. у Гарадзенскім абласным драматычным тэатры ставіцца п'еса «Апошні шанц» (напісаная Быкавым на аснове аповесці «Сотнікаў»), ці, як вызначыў сам аўтар, «псіхалагічная драма». Пазней пастаноўку п'есы ажыццявяць Тэатр імя Янкі Купалы ў Менску і МХАТ у Маскве. Быкаў скажа на гэты конт: «Здесь [размова пра МХАТ. — С. Ш.] ее решение было отлично от купаловского, и это естественно, поскольку отличны режиссерский почерк, традиции коллективов, художественное оформление, исполнительский состав. Но единой оставалась судьба героев-подпольщиков, их поединок с гестапо. Должен сказать, что театр заинтересовал меня и своим огромным арсеналом изобразительных средств, стремлением к наглядной правде мысли и чувств. Общение с постановщиками, художниками, актерами необыкновенно обогащает писателя»³. І яшчэ раней у адказ на пытаньне наконт звароту да тэатра Васіль Уладзіміравіч гаварыў: «Это было трудное, надо сказать, обращение. Оно отняло и много сил, и времени, и я не считаю это обращение перспективным. Я обнаружил, что театр меня мало увлекает, хотя я очень добросовестно, в полную силу поработал года полтора и написал две пьесы. Это «Последний шанс» для МХАТа и еще есть одна пьеса — «Решение»⁴. А ў лісьце да Л. Лазарава пісаў: «Меня просто убивает мое театральное шествие по Москве, к которому я почти не имею отношения. Я с трудом написал 2 пьесы, одна из которых опубликована в журнале, но никем не поставлена, а другая в подпорченном виде поставлена МХАТом. Остальные — поделки московских театров и их халтурщиков, только дискредитирующих мое имя. Но что я могу сделать? Они даже не всегда обращаются ко мне за разрешением на инсценировку, и я никаких прав на это

¹ 3 ліста ад 1 сак. 1976 г. Галоўнае архіўнае ўпраўленне г. Масквы, ЦМАМАЗ.

² БДАМЛіМ. Ф. 37, воп. 2, адз. зах. 28, арк. 65.

³ Эта жестокая память / Инт. Г. Бакшеевой с В. Быковым // Отчизна. 1983. № 4. С. 15.

⁴ Василь Быков / Инт. С. Пархомовского с В. Быковым // Труд. 1974. 17 нояб.

⁵ 3 ліста ад 25 мая 1975 г. Хатні архіў Л. Лазарава.

не имею»⁵. Тым ня менш у 1977 г. па матывах аповесцяў «Сотнікаў» і «Круглянскі мост» у Тэатры на Таганцы будзе пастаўлены спектакль «Скрыжаваньне», пра які Быкаў пісаў у маі 1977 г. зноў жа Л. Лазараву: «В эти дни очень надо бы подъехать в Москву к Любимову (звонил, просил), но ввиду нездоровья и переселения [у новую квартиру. — С. Ш.] не смогу пока этого сделать. М[ожет] б[ыть], в июне. Хотя от постановки его не жду ничего хорошего, но уважаю его как человека и художника и потому не могу отказать»¹. У «Доўгай дарозе...» пісьменьнік больш шчыра выказацца пра гэтыя і іншыя пастаноўкі, пра свае адносіны да тэатру ў цэлым: «Не падабалася мне гэтае мастацтва наогул з яго празьмернаю ўмоўнасьцю (ці наадварот — натуральнасьцю), ненатуральна гучнымі галасамі актрыс, пастановачнымі вывертамі. Я думаў, што калі варта п'еса, дык лепш я яе прачытаю на адзіноце і ўяўлю. А тэатр у ягоных вобразах і дзеях — хіба для тых, хто пазбаўлены ўяўленьня. [...]

Былі і яшчэ спектаклі паводле названых ды іншых п'есаў Быкава. Ставіў іх лэнінградскі тэатр на Ліцейным, маскоўскі тэатр Станіслаўскага, расейскі тэатр імя Горкага ў Менску, шмат якія тэатры ў Расеі, на Украіне, у краінах Цэнтральнай Азіі. Але тое — без удзелу і нават без увагі аўтара, які з самага пачатку страціў цікавасьць да тэатру. Можна, так і не набыўшы яе. Але што ж: кожнай вароне — свой сук на дрэве. На чужы сядзец і ня трэба»². У лісьце ж да Г. Бакланова яшчэ ў 1972 г. заўважаў: «...не наш это жанр [драматургія. — С. Ш.], и только теперь вот я убедился, что в театре гораздо труднее, чем даже в кино. Тут требуется полный отказ от себя и своего, полное подчинение театральной конъюнктуре, что, конечно, не может не влиять разрушительно на произведение, в природе которого прежде всего важна цельность»³. І таму невыпадкова пазней скажа адносна сваіх драматычных твораў: «Некаторыя рэчы я ня маю намеру ўключыць у свой Збор твораў, але не па палітычных, а хутчэй па літаратурных меркаваньнях. Да такіх адносяцца, напрыклад, п'есы, якія я лічу другаснымі, слабымі, хоць яны і ішлі ў тэатрах Менску, Масквы ды іншых гарадох былога Саюзу»⁴.

Што ж датычыцца кіно, дык у 1975 г. па быкаўскіх сцэнарах будучь пастаўленыя кінакарціна «Дождь до рассвета» (рэжысёр В. Сакалоў) — «фільм няўдалы ва ўсіх адносінах»⁵ — і стужка «Волчья стая» (рэжысёр Б. Сьцяпанаў), пра якую Быкаў пісаў П. Панчанку: «Цяпер вось па ёй [па аповесці. — С. Ш.] здымаюць фільм у Пастаўскім раёне, але фільм, як заўжды, цягне ўсё на слабіну, — на звычайнасьць. Нядаўна быў там, толькі вярнуўся»⁶. А ў лісьце да В. Аскоцкага ў гэты ж час прызнаецца: «...все лето возился в кино, которое надоело хуже театра»⁷.

Аналізуючы «Воўчую зграю», Е. Бондарова напіша: «Уже первая публикация ее в шести номерах газеты «Известия» [...] вызвала интерес. Читатели в письме в газету предложили экранизировать повесть [...]. Экранный вариант «Волчьей стаи» [...] вызвал противоречивые мнения. [...] В «Волчьей стае» сценарист В. Быков решил лишь на незначительную реконструкцию повести: отказ от иссле-

¹ 45 Хатні архіў Л. Лазарава.

² Быкаў В. Доўгая дарога дадому. С. 372, 377.

³ 3 ліста ад 12 сак. 1972 г. Копія. Хатні архіў В. Быкава.

⁴ Васіль Быкаў: Баюся, што Беларусі пагражае вялае перараджэньне ў звыклы «суб'ект канфедэрацыі» або «федэрацыі» / Інт. В. Жданко // Звязда. 1993. 5 студз.

⁵ Быкаў В. Доўгая дарога дадому. С. 357.

⁶ 3 ліста ад 24 жн. 1974 г. «Бачу Вас побач...» С. 162.

⁷ 3 ліста ад 6 кастр. 1974 г. Галоўнае архіўнае ўпраўленьне г. Масквы, ЦММАМАЗ.

⁸ Бондарева Е. Повести и фильмы: Произведения В. Быкова на экране // Неман. 1977. № 10. С. 162-163, 164.

дования мотивов поступков прежде всего Левчука, сокращение эпизодов с его участием. Это способствовало сюжетной динамике, но одновременно отрицательно сказалось на образе главного героя. [...] Без «внутренних монологов» характер его оказался однозначным (справедливости ради следует заметить, что ему и в повести недоставало свойственным быковским героям многоплановости)»⁸.

Ужо на наступны год А. Карпавым будзе пастаўлены 3-х серыйны тэлефільм «Долгие версты войны» (па аповесьцях «Жураўліны крык» і «Атака з ходу»; трэцяя серыйа, «На восходе солнца», была зьнятая па арыгінальным сцэнары пісьменьніка). Мабыць, пра гэтую кінапрацу пісаў Быкаў у лісьце да Адамовіча: «Завяз в кино и никак не могу вытащить из него ноги. Просто надоело до чертиков. Тем более, что заранее знаешь, что ничего путного в итоге не будет — одна морока»¹. Крытыка ж напіша: «В трилогии чувствуется уверенная, профессиональная рука режиссера, точное знание им предмета изображения, полное доверие и уважение к литературному первоисточнику. И все же телефильмы явно уступают по художественной силе одноименным повестям»².

У 1977 г. выходзіць фільм «Абеліск» (аўтары сцэнару В. Быкаў і Р. Віктараў). «При экранизации «Обелиска» режиссер-постановщик Р. Виктор не стремился вынести на экран философскую многоплановость повести, сконцентрировал внимание на учителе Морозе. Характер героя раскрыт достаточно полно, но без той сложности нравственного выбора, которая [...] более всего привлекала в прозаическом произведении»³.

У тым жа годзе Алесь Адамовіч напіша пра гэты «кінематографічны» перыяд жыцьця сябра: «Косяком пошли фильмы «по Быкову». От них В. Быкову, его писательскому авторитету, пожалуй, не поздоровится. Кино такая штука: или добавит, приплюсует талант создателей фильма к тому, что заключено в экранизируемой прозе, или отнимет, и тоже на величину, равную теперь уже их бесталанности. [...] Литератора, приходящего в кино, поражает, как здесь всё и все знают больше самого писателя: что надо и чего не надо нашему зрителю, сколько правды о войне — «в самый раз», а сколько — «зритель не выдержит».

Я тоже зритель, но никак не подозревал, что я такой слабонервный и так мало правды способен унести, переварить. Во всех почти фильмах «по Быкову» убран тот жар и холод, которые мы физически ощущаем вместе с героями, читая его прозу. И главное — без чего и вовсе нет Быкова! — исчезает острота социально-нравственных коллизий. Читателю — можно, зрителю — противопоказано...»⁴.

«Но вот нашелся режиссер, который не поверил в эту киномудрость: ко всей правде войны, которая есть в прозе Быкова, приплюсовал в полную силу еще и ту, которая заключена в правде экранного изображения. И рядом с повестью «Сотников» встало кинопроизведение самостоятельной и не меньшей художественной мощи — «Восхождение» Ларисы Шепитько»⁵. «Восхождение» Шапіцькі, экранізаваць якой «Сотнікава» параіў Адамовіч, выходзіць на экраны ў тым жа 1977 г. Сама Ларыса Яфімаўна скажа: «При первом же прочтении повести мне она показалась необычайно кинематографичной. В ней были обобщены те мысли и образы, нравственные, моральные ценности, вся та философская концепция, которые обычно движут драматургическое действие. Образ Сотникова собран в

¹ 3 ліста ад 7 чэрв. 1975 г. Хатні архіў А. Адамовіча.

² Буравкин Г. Крупным планом: Герои военных повестей В. Быкова на телеэкране // Правда. 1976. 5 окт.

³ Бондарева Е. Повести и фильмы. С. 167.

⁴ Адамович А. О современной военной прозе. М.: Советский писатель, 1981. С. 37

⁵ Адамович А. О современной военной прозе. С. 37.

⁶ Здравствуй, Сотников! / Инт. Г. Бакшеевой с Л. Шепитько // Гродненская правда. 1976. 17 сент.

тугую пружину, позволяющую сделать напряженной все кинематографическое повествование»⁶. Быкаў прыгадваў: «Праўда, ёй [Л. Шапіцьцы. — С. Ш.] належала яшчэ атрымаць *дабро* ад кіраўніцтва студыі, кінаглаўка, АДДзелу культуры ЦК. Але прабіўная Ларыса мела надзею і ўсё брала на сябе.

Аднак далёка ня ўсё заладзілася на самым пачатку. Найперш турбаваў сцэнар — хто напіша? Кіраўніцтва студыі пярэчыла супраць аўтарства Быкава. Я пагадзіўся — хай будзе хто іншы, паводле іхняга выбару. Выбралі маладога таленавітага кінасцэнарыста і паэта Генадзя Шпалікава, які напісаў хутка і добра¹. Праўда, знайшліся прэтэнзіі, нешта хацелі зьмяніць у параўнаньні з аповесьцю. Я даў сваю згоду і наогул напісаў Ларысе, што прадстаўляю ёй поўны карт-бланш — рабіць, што захоча. Папраўдзе ўся гэтая кінамітусьня мяне даўно ня вабіла, я ўжо быў ёю сыты і прагнуў толькі аднаго — каб мяне пакінулі ў спакоі.

У спакоі, аднак, не пакідалі, мітусьня вакол сцэнару працягвалася. Патрабавалася мая аўтарская падтрымка, і я прыязджаў у Менск, дзе Ларыса вяла перамовы ўжо з «Беларусьфільмам». З тых перамоваў нічога ня выйшла — беларускія кінаўлады не адважваліся зноў зьвязвацца з прозай Быкава. Былі ўжо навучанья»².

Зрэшты Шапіцька дамагаецца дазволу на пастаноўку фільма, але пасья ўзьнікаюць праблемы з яго здачай. «Фільм сдавалі Машерову, — распавядае Элем Клімаў. — Тогдашні прэсідэнт Госкіно Ермаш картину не видел, но возражал против ее выхода, понимал, что с фильмом будет очередной скандал. Повесть порочная, отснятый материал — оторви да выбрось. Машерова эта тема заинтересовала. [...] Петр Миронович был первым зрителем этого фильма. Пригласил свое местное политбюро. Никому слова не давал сказать. Обычно руководитель в конце говорит. А тут он как начал... До сих пор считаю, что то была самая лучшая рецензия. Он так вдохновенно говорил, остальные уже поддакивать стали. Но нашлись и такие, кто побежал в Москву звонить, ябедничать. Но бесполезно. Машеров был кандидат в члены Политбюро. Да и вообще, его в Москве побаивались. Поэтому дальше уже все пошло без сучка и задоринки. Иначе — картина захлебнулась бы»³. Сам Быкаў шмат пазьней напіша: «Узыходжаньне» — найлепшая за ўвесь дзясятак экранізацыяў маіх аповесьцяў»⁴.

Аднак, нягледзячы на дзяржаўныя прэміі і, здаецца, афіцыйнае прызнаньне, у тым, што датычыцца, так бы мовіць, літаратурнага закулісься, насамрэч зьмяняецца далёка ня ўсё. Так, у 1975 г. Давід Сімановіч занатуе: «Я думаю, што ў жыцьці Быкава ўжо ўсё ў парадку. Але Васіль расказаў, што нават у «Воўчай зграі», якая выходзіць у Менску, зьнятыя тры старонкі, нібыта па паліграфічных прычынах. А аповесьці ж ягоныя кароткія, і кожная старонка, нават абзац значаць многа...» Да таго ж Д. Сімановіч занатуе: «Гаварылі пра імправізацыі над яго творами ў тэатры і кіно. Ён лічыў, што ў кіно яшчэ нешта атрымліваецца ў адрозьненьне ад тэатру... І раптам: «Пра вайну больш пісаць ня буду...»

¹ У сапраўднасці Ю. Клепікаў. Але вось што гаварыла на гэты конт Л. Шапіцька: «Работая над сценарием, я старалась найти достойный эквивалент литературному произведению, неоднократно встречалась с писателем. И как истинно большой художник, В. Быков всегда старался помочь мне. Прочитав сценарий, писатель безоговорочно принял его, сказав, что он соответствует той идейной концепции и тем зрительным ощущениям, к которым стремился сам» (Здравствуй, Сотников! / Инт. Г. Бакшеевой с Л. Шепитько // Гродненская правда. 1976. 17 сент.)

² Быкаў В. Доўгая дарога дадому. С. 358—359.

³ Дайнеко Е. Элем Климов: Мы разрушили стену и наткнулись на зеркало // Белорусская деловая газета. 1999. 2 июня.

⁴ Быкаў В. Доўгая дарога дадому. С. 361.

⁵ Сімановіч Д. ...І віцебскія вулкі // Наш Быкаў. С. 296, 300.

⁶ Быков В. Жизнью обязан // Литературная газета. 1974. 6 нояб.

Я змаўчаў: гэта ён ужо гаварыў і зноў пісаў пра вайну, знаходзячы новых сваіх герояў у новых абставінах...» Пазьней Быкаў нечакана дадасць: «Я на самай справе адчуваю ўзрост. А можа, і сілы ўжо няе тыя...»⁵. А ў адным з артыкулаў засьведчыць: «Я о многом уже написал из того, что видел и пережил на войне, но сознаю, что все написанное — лишь малая часть моего скромного фронтового опыта. Куда больше из него не нашло себе места в моей фронтовой прозе и неизвестно, найдет ли»⁶. Падпісваючы ж выданьне «Волчьей стаи» Л. Лазараву, Васіль Уладзіміравіч зробіць вельмі красамоўны запіс: «Дорогому Лазарю — маленькая кроха из написанного и еще меньшая из задуманного»¹.

Аб гэтым Быкаў неаднойчы будзе пісаць у лістах да сяброў: «То, что было и как было, выразить нам не дано, увы! Мы можем лишь выражать что-то по поводу того, что было. Рожденный и выпестованный не нами миф о войне уже стал роднее и приятнее самой правды о ней... Я думаю, есть, однако, одна возможность, пример тому дневник первых месяцев войны К. Симонова. Узкое, частное, но конкретное и честное свидетельство о ней. Без всякой беллетризации, без всяких претензий. Только там еще может быть какая-то правда. Хотя бы ее осколки. Жаль, эту возможность я уже упустил, разбазарив по беллетристике лучшие частицы своего опыта»²; «В настоящее время ничего не пишу и не хочется. Военная тема неисчерпаема, и в ней еще нашлось бы что сказать мне, но чувствую, где-то она изживает себя морально в народе, особенно после таких триумфальных и официальных юбилеев, как в прошлом году, читатель отворачивается, хочется чего-то другого. Но для другого нужна гораздо большая степень правды чем та, которой обладает л[итерату]ра сегодня»³; «...сiju в Гродно, немного хандрю, немного хвораю, немного работаю. Вернее, пытаюсь работать. Как хорошо писать молодым, когда никакого опыта, служба, семья, малая квартира и мало денег. С возрастом это дается все труднее и опыт — гири на душе»⁴.

Якраз у той час некаторыя крытыкі раяць Быкаву часова адысьці ад ваеннай тэмы. Адным з іх быў нават Алесь Адамовіч — пасьля таго, як прачытаў «Яго батальён». Пазьней ён прыгадваў, што менавіта раіў сябру: «И руке, и душе, и таланту нужен ведь отдых, «разрыўка», как говорят у Кузьмы Чорного. А потом, с новой энергией, со свежими чувствами — вернешься к войне. От этого не убудет, а прибудет Быкова!

Одним словом, советы были дельные. И... неприемлемые для Быкова.

Я-то его «Батальоны» видел (мы видели) в контексте лишь его, лишь быковского творчества. В таком контексте советы были, возможно, и полезные»⁵.

Адамовіч пісаў у той час Быкаву:

[Сьнежань 1975 г.]

Вітаю цябе, браце!

Прачытаў сёньня ноччу «Батальён» — нягледзячы, што галава баліць і што ёсьць зноў і пэўнае вяртаньне да ўжо знаёмага Быкава. Значыць, зноў ёсьць тое новае, для чаго рэч варта было пісаць.

Думаю, што гэта моцная кропка ці (!) да ўсяго цыклу. Бо «Воўчая» на гэта не цягнула.

Не мая справа цябе спыняць, вучыць, «пераводзіць спрэчкі» на іншыя тэмы. Але калі хочаш ведаць, дык гэта ўжо адчуваньне многіх тваіх прыхільнікаў: «трэ-

¹ Хатні архіў Л. Лазарава.

² 3 ліста да І. Сакаловай ад 18 лют. 1975 г. Хатні архіў І. Сакаловай.

³ 3 ліста да Л. Лазарава ад 8 сак. 1976 г. Хатні архіў Л. Лазарава.

⁴ 3 ліста да Л. Лазарава ад 30 лістап. 1976 г. Хатні архіў Л. Лазарава.

⁵ Адамовіч А. Война и деревня в современной литературе. Мн.: Наука и техника, 1982. С. 154-155.

ба Васілю *тут* спыніцца і пачаць у іншым месцы!» Тады і вяртаньне да такой вась вайны прагучыць зусім нанава.

Я асабіста магу і яшчэ і яшчэ радавацца тваім новым ваенным аповесцям (хоць таксама хацеў бы прачытаць тое, што ты, чым ты гразіўся: дзяцінства калгаснае і інш.). Што аднак заўважаеш і заўважаць не можаш: добра наезджаная ваенная каляіна не стымулюе аўтара на адпрацоўку фразы, слова. Бо і бяз гэтага атрымліваецца, іншымі сродкамі ты чытача бярэш, трымаеш, цягнеш. А вось каб стаў пра нешта больш звычайнае бытавое (дзяцінства, быт, бацька, маці) тут пацягнуў бы сябе да дэталю, шліфоўкі, фразы.

Скажу шчыра, я пачаў «Батальён» чытаць у «Маладосці» і проста здзівіўся адчуваньню, што словы, фразы самыя выпадковыя, абы пад руку папалі. У рус[кім] тэксце лепей, але ж прачытаў (усё — шчыра, сумленна) і зноў ні адной фразы, якая б засела ў памяці — фразы, фразы! — мне б твае клопаты! Скажаш ты і разгневаешся.

Але ж некалі трэба і гэтую зброю пусьціць у ход, іншае ты ўжо умееш, у іншым ты мацней за многіх і многіх, а тут — слабей за многіх і многіх, значна маладзейшых. (Пішу пра гэта, бо гэта і мая бяда, і клопат, і віна перад літаратурай, можа, пра сябе больш і пішу, чым пра цябе!)

Слухай, Васіль, можа, усё гэта нечакана чуць ад чалавека, што пісаў пра звон вечавы, які не паўтараецца. Але ўсё ж шкада, калі Быкаў, супакоены, так і ня зможа ўсяго, што ён можа. Вядома, гісторыя і нашчадкі ўсяму знойдуць апраўданьне. Але сам ты больш ведаеш, што можаш. Лепш пасядзець над рэччу 3-4 гады, покуль сілы ёсьць, ды заявіць спачатку — зусім новай рэччу, новым узроўнем. Няма патрэбы зноў і зноў сябе пацьвярджаць — ранейшага. Ранейшага ўжо бачна здалёк.

І вось «Батальёны» перасоўваюць усе акцэнтны на лепшыя аповесці — на тым можна б і закончыць (покуль што) цыкл. Каб не адступіць назад. (Гэта пакінеш Айтматавым, у іх больш азіяцкага вопыту.)

Як прыгожа было б, нечакана і моцна: раптам новы Быкаў, зусім новы па матэрыяле, ранейшы па пафасу — няхай! але новы, які умее спыніцца каля кожнай фарбы, каля просьценькага перажываньня, факту, слова...

Цікава, што б я сам сказаў, каб мне такія парады нехта даваў? Ва ўсякім разе крыўдзіцца ня стаў бы. Можа, толькі б падумаў: многа вас і без цябе! [...]¹.

І Быкаў адкажа на гэта:

22 снежня 1975 г.

Саша, дорогой дружище!

Спасибо тебе за письмо и за прочтение «Батальона». Конечно, ты прав, с этим надо кончать. Я так и намерился — поставит точку и не только военной теме, но и вообще. Литература сходит на клин, а тема войны уже сошла, в рамках дозволенного уже ничего не осталось. К тому же я понимаю, что по-бел[орусски] пишу плохо, т. е. другие и в другом материале пишут гораздо красивее. Военная же тема, как известно, — дело языка русского, ее переложение на бел[орусский]

¹ Чарнавы аўтограф. Хатні архіў А. Адамовіча.

² Хатні архіў А. Адамовіча. Ужо пазьней Адамовіч засьведчыць: «У пісьме да нашага агульнага знаёмага Васіль Быкаў паскардзіўся на тыя рэкамендацыі, парады: вось раіць мне адысьці ўбок, а хто застанеца на «пісарскай» пасадзе? Пры пяхоце. І назваў імёны, адно-два, з ліку тых літаратараў, хто даўно забыўся (калі і ведаў) дарогу ў акуп да салдата.

Не, ня мог такі пісьменьнік, як Быкаў, пакінуць свой пост салдацкі і пры салдаце. Усё і ўсім Быкаў аддаваў ахвотна, не шкадуючы, усё самае выйгрышнае — штабы, стаўкі, а сабе пакінуў толькі самую-самую прозу вайны. **Службу пры салдаце, пры пяхоце.** Дзе ўзнагародамі асабліва не разжывешся. Так і напісаў ён у тым пісьме» (Адамовіч А. Васіль Быкаў. Мн.: Беларусь, 1986. С. 28-29).

язык, как бы там ни было, — подделка, фальшивка и степень удаchi здесь в прямой зависимости от способностей фальсификатора. Но я плохой фальсификатор и плохой стилист. Что верно, то верно.

Что же касается воспоминаний детства, то увy! Не ко времени. Пусть уж весь мой клин остается аблогай... С осени начинаю дожидаться весны, лета; зимой трудно жить на этом неуютном свете... [...]².

Разам з тым адзначым, што з такой прапановай Алесь Адамовіч зьвяртаўся да сябра яшчэ ў сярэдзіне 60-х, калі пісаў: «На радио сказали, что ты уехал 9-го. И про то, что с повестью начинаются новые «хождения по дуракам». Так оно, к сожалению, и никак иначе, хотя и время другое и люди — тоже. Мне кажется, что ты уже врос в литературу столь прочно, что можно и не поддаваться тем «благодетелям», для которых твоя новая повесть — лишь энная сумма для них, а что и как — все равно. Извини, что не в свое полез, но, к сожалению, даже мои студентки очень точно угадывают, что и «Баллада», и «Западня» странно и нарочно как-то кончаются. Ну да ты крепок, выдюжишь, как любят писать донцы.

Столь близко принимаю эту ситуацию и потому еще, что сам скоро окажусь в том же положении, и тогда подтвердится старая истина, что советовать легче, чем самому. Чужую беду руками разведу!

Но сейчас я в той стадии, когда думаешь: скорее бы расплесться, вот следующую вещь напишу! И снова о войне. А ты забеги в современность на минутку — поменяемся полками. Не хочешь?»¹.

У другой палове 60-х і Грыгорый Бакланаў прытрымліваўся той жа думкі: «Быть может, оттого, что пишу я сейчас сугубо мирную даже семейную книгу о очень немирном времени (а впереди хочу ещё одну мирную написать), мне начало казаться, что и читателю нужен какой-то перерыв. Не только мы должны дозреть, но и он должен дозреть до нового более глубокого освещения войны»².

І нават Уладзімір Караткевіч напіша Быкаву ўжо ў 1979 г.:

Чы тутай мешка пан Быкевіч з малжонкам?

А і праўда, каб такую хату. Рэчка, на адным беразе твая, на другім мая. Цераз рэчку масток. Хочаш — ідзі ў госьці, а калі бачыш, што хата павярнулася да лесу перадам, а да цябе — задам, то сядзі і пішы. Я — элегчныя вершы, ты — ідылічную аповесць.

Слухай, а гэта ідэя! Праўда, узяў бы ды напісаў гэткую ідылію ў поўным сэнсе, без начальства, без усялякіх праблемаў, акрамя агульначалавечых, і без аніводнага стрэлу. Га? Уцёр бы ім соплі яшчэ і такім. Каб ведалі нашых, гады! Для сябе можаш увесь час трымаць у памяці «мота» (motto ў сэнсе). Нешта накшталт такой канцоўкі пасьяля кропак.

.....

«Праз тыдзень ён быў забіты там і там такім і такім чынам».

А тады паглядзець, выйграе рэч ад такога канца або прайграе. І адпаведна, ці пакінуць ці адкінуць.

Дальбог, гэта магло б быць здорава. Падумаў бы, хлопец. Галоўнае даць высьпятка тым, што лічаць, што мы гэтка Гусевы-Арэнбургскія, якія толькі і пішуць «з жыцця сьвяшчэньнікаў», гэта значыць, адзін «пра вайну», другі «пра гісторыі». Бо яны ж дурныя, яны ня ведаюць, што мы — ты лепей, я ў сім-тым горай — адказваем на сучасныя пытаньні лепш за некаторых «сучаснікаў». Ну дык дурасьць з іх выбіваць трэба хоць такім чынам.

А праўда, ты ўзяў бы ды і стругануў язычаскую ідылію, а я раптам нешта ваеннае, звышнатуралістычнае.

¹ 3 ліста ад 28 сак. 1965 г. Хатні архіў В. Быкава.

² 3 ліста да В. Быкава ад 4 мая 1967 г. Копія. Хатні архіў В. Быкава.

³ Караткевіч У. Выбраныя творы. Мн.: Беларускі кнігазбор, 2005. С. 647—648. Ліст напісаны на адвароце паштовак з выявамі Друскенінкаю: музею «Лясное рэха», помніка М.-К. Чурлёніса, прыдарожных драўляных скульптураў, прысьвечаных мастаку, яго мемарыяльнага музею. — *Удакл. А. Вераб'я.*

Ці, можа, гэта такая самая манілаўшчына, як і казачны домік? А нам хоць бы па такой (на адвароце) халупе завесьці, бо чурлёнісы маюць звычай нараджацца дзе выпала: у хляве, палацы, пад канапаю, яшчэ чорт ведае дзе. [...]

*Уладзімір*³.

Зрэшты, яшчэ ў 1971 г. Анатоль Бачароў добра напісаў наконт гэтага:

«Чем же все-таки приковала к себе Василя Быкова военная тема?

Нет, кажется, ни одного военного прозаика, который бы не отходил от нее хоть раз: Эм. Казакевич — к «Синей тетради» и «Приезду отца в гости к сыну», Ю. Бондарев — к повести «Родственники», Г. Бакланов — к «Карпухину». И только В. Быков с непостижимым упорством издает повесть за повестью о войне. Да к тому же не обнаруживает намерений уйти из «узких рамок» избранного им жанра к многоплановому эпическому полотну, как это вроде следовало бы ему сделать по расхожей логике овладения темой: от локальных сцен к широкой или, как иногда говорят, масштабной картине.

Наверное, происходит это потому, что для В. Быкова военная тема — тот хорошо знакомый плацдарм, где он решает злободневные и, несомненно, масштабные вопросы, бескомпромиссно проверенные в трагических военных ситуациях: нравственная стойкость человека, его верность своим убеждениям, способность сохранять человеческое достоинство. Потому-то и споры, вспыхивающие вокруг его повестей, бывают столь жаркими: не детали исторического правдоподобия, а коренные проблемы сегодняшнего нравственного бытия зажигают их.

В таком направлении таланта существует, как это ни почудится поначалу парадоксальным, большая внутренняя близость между В. Быковым и В. Тендряковым, не написавшим ни одной батальной повести. Усилия обоих писателей неизменно сосредоточены на нравственном поиске [...]»¹.

...У канцы 1977 г. Васіль Уладзіміравіч пераязджае з Горадні ў Менск. Сам ён пасля распавядзе: «Пра тых пярэбары мне ўжо нямала нагудзелі ў вушы мае сябры — Матукоўскі, Бураўкін і нават Адамовіч. Шмат у чым яны мелі рацыю, але я адмаўляўся. Я ня мог сказаць ім тады, што ў Горадні ў мяне, апроч іншага, ёсьць некаторая сардэчная прывязанасьць, якая мяне тут трымае»². Размова ішла пра Ірыну Міхайлаўну Сувораву. Нарэшце Быкаў усё ж рашаецца на перезд. «Тым болей што сыны мае на той час выраслі і абралі свой шлях. Старэйшы, Сяргей, скончыў вайсковую вучэльню ў Палтаве і служыў у Лейпцыгу. Нядаўна ў яго нарадзіўся сыноч, таксама Сярожка. Малодшы, Васіль, ужо працаваў доктарам у Горадні, захапляўся рыбалкай. У мяне з сынамі былі нармальныя адносіны. Дрэнна хіба, што пры пэўных абставінах жыцьця я ня мог стварыць ім нацыянальных умоваў выхаваньня, і хлопцы выраслі па сутнасьці ў касмапалітычным гарадскім асяродку. Жонкі іх таксама былі небеларускамі, — у аднаго расейка, а ў другога ўкраінка.

Вельмі шкада было пакідаць Горадню, якая стала для мяня роднай, але мусіў перабрацца ў Менск»³.

Дачка Аляксея Карпюка Валянціна прыгадвае:

— Когда уже дядя Вася переехал в Минск и секретарем Гродненского отделения Союза писателей стал папа, он устроил в своем кабинете выставку, целый шкаф посвятил Быкову. Помню, там были сношенные босоножки дяди Васи и рядом — на машинке отпечатанное пояснение: мол, эти босоножки Быков носил в то время, когда писал такую-то свою повесть. Были в том шкафу еще какие-то личные вещи дяди Васи, но босоножки запомнились более всего... И папа, и другие писатели действительно очень гордились, что именно в Гродно долгое время жил Василь Быков.

Працяг будзе.

¹ Бочаров А. Выбор, достойный человека // Дружба народов. 1971. № 2. С. 274-275.

² Быкаў В. Доўгая дарога дадому. С. 367.

³ Быкаў В. Доўгая дарога дадому. С. 394.